

Richard T. Griffiths

Stalins modernisering

De gebeurtenissen die een einde maakten aan de Nieuwe Economische Politiek van 1921 en de periode inluidden van geforceerde industrialisatie in Rusland, zijn inmiddels goed gedocumenteerd. In een deel van de literatuur worden ze gepresenteerd in de context van een machtsstrijd waarin Stalin eerst de partij kiest van 'Rechts' om zo 'Links' te kunnen verslaan.

Vervolgens keert hij zich alsnog tegen zijn voormalige bondgenoten en neemt het beleid over dat hij eerder had afgewezen. Als een Russische 'Tsaar' leidt hij Rusland naar de modernisering, die zich voltrekt over de rug van de zwaar lijdende bevolking.

Prof. dr. R.T. Griffiths is verbonden aan de Universiteit Leiden. Dit artikel is gebaseerd op zijn lezing tijdens de nascholingsdag op 22 september jl.

De traditionele geschiedschrijving beschouwt deze hele episode in essentie als een politieke geschiedenis tegen de achtergrond van economische ontwikkelingen. In dit artikel zal ik de betekenis van deze machtsstrijd en de ideo-

logische gevechten tijdens de vijf jaar na de dood van Lenin zeker niet ontkennen of minimaliseren. Maar wat ik wél wil laten zien is dat als we de economische ontwikkelingen in deze periode een centrale plaats geven, we tot

dezelfde conclusies komen via een andere route. De combinatie van deze beide benaderingen biedt een rijkere en uiteindelijk ook meer bevredigende interpretatie van deze zo cruciale fase van de Russische geschiedenis.

De crisis van de industrialisatie

Voor de oorsprong van de crisis van de industrialisatie moeten we teruggaan naar een plattelandswet ten tijde van de vroege dagen van de bolsjewistische revolutie van 1917. Het zogenoemde Gronddecreet socialiseerde (ofwel nationaliseerde) alle grond en gaf elke boer het recht om net zoveel land in gebruik (maar niet in bezit) te hebben als hij met zijn eigen arbeid kon bewerken.

Deze maatregel berustte op de volgende logica. De macht van de grootgrondbezitters moest worden gebroken. Maar een regime dat zich zo sterk afficheerde als tegenstander van privé-eigendom kon uiteraard niet komen met een maatregel die vervolgens een groep van miljoenen kleine grondbezitters zou creëren. Vandaar dat de grond niet in eigendom werd gegeven.

De bepaling dat boeren de grond in gebruik alleen met hun eigen arbeid mochten bewerken, moest de exploitatie van arbeid voorkomen.

Het subtiel onderscheid tussen *gebruik* en *eigendom* ontging overigens het overgrote deel van de godvrezende, conservatieve, ongeletterde boeren die de meerderheid vormden van de Russische plattelandsbevolking.

Het gronddecreet had verschillende effecten. Ten eerste verdwenen de grotere landgoederen en boerderijen. Deze namen echter wel het leeuwendeel van de landbouwoverschotten bestemd voor de steden en de uitvoer voor hun rekening. Ten tweede namen de boeren meer land in gebruik. Hierdoor, en door de verlaging van de belastingen, steeg hun levensstandaard. Beide effecten leidden tot een daling van de voedselstromen naar de industrieelarbeiders in de steden, de steunpilaren van de Russische industrie en het proletariaat in wier naam de Russische Revolutie had plaatsgevonden.

Ten derde keerden de industrieelarbeiders die nog recht hadden op een plattelandsstatus terug naar hun eigen dorp om hun recht op grondgebruik te doen gelden. Hierdoor daalde het industrieproletariaat fors in aantal. Het zag er dus naar uit dat de Rus-

sische economie een nieuw evenwicht zou kunnen bereiken tussen stad en land op basis van een meer welvarende plattelandsbevolking en een kleine industriesector. Maar dit was niet het type samenleving dat de bolsjewistische leiders voor ogen hadden.

Intussen werd de industrie met geheel eigen problemen geconfronteerd. Deze sector kampte na acht jaar van (burger)oorlog met omvangrijke achterstallige vervangingsinvesteringen. Zonder die investeringen zou het onmogelijk zijn om de industriële productie op het vooroorlogse niveau te handhaven. Tegelijkertijd was de hoeveelheid industrieelgoederen benodigd voor de aankoop van stedelijke graanconsumptie gestegen, aangezien het gronddecreet de balans tussen de verkoop voor de markt en het eigen gebruik van graan had doen verschuiven ten gunste van het eigen gebruik. De industriële pro-

ductie zou dus moeten uitstijgen boven het vooroorlogse niveau als men de voedseltoevoer aan de steden op peil wilde houden.

De behoefte aan vervangingsinvesteringen wees echter eerder in de richting van een productiedaling. In 1926 had de industriële productie zich nog hersteld, maar kringen rondom de bolsjewistische regering hielden rekening met een mogelijke terugval in het jaar daarop. Hoewel deze verwachting achteraf gezien enigszins overdreven bleek, kleurde ze niettemin de toenmalige discussies. Een debat over de toekomst van de Russische industrialisatie kon dan ook niet uitblijven, ongeacht de verwickelingen rond de machtsstrijd na de dood van Lenin.

Het debat over de industrialisatie

De oplossing van Rechts werd waarschijnlijk het beste vertolkt door de

*Feestelijke intocht van tractoren in de Lenin-kolchoz (1933).
(foto uit: De eeuw van Rusland, 132)*

econoom en politicus Nikolaj Boecharin. Hij vond dat de boeren moesten worden aangespoord om meer te produceren. Hun inkomsten zouden aan de basis moeten staan van de groei van industriële sector. Bovendien zou de regering buitenlands kapitaal moeten aantrekken om de kapitaalschaarste te verminderen. 'Wij rijden naar het communisme op een boerenpaard' was zijn leuze.

Deze visie stuitte op hevig verzet van Links, want deze aanpak zou alleen de rijkere (exploiterende) boeren, de gedoodverfde vijanden van het regime, bevoordelen. Bovendien zou de landbouw, die de reputatie had een traag en moeizaam te hervormen sector te zijn, het tempo van industrialisatie fors beperken. Het aantrekken van buitenlands kapitaal was voor deze critici zelfs onbespreekbaar, omdat het Rusland zou terugbrengen tot de rang van een

semi-koloniaal land. Het paard van Boecharin was dus niet alleen te langzaam, het liep ook in de verkeerde richting. Het belangrijkste argument in de analyse van deze critici luidde echter dat het fundamentele probleem van de Russische economie niet lag in de verkoop van goederen, maar in de levering daarvan.

De oplossing van Links werd onder meer verwoord door de econoom Evgenii Alexeyevich Preobrazhensky. Hij stelde voor prioriteit te geven aan de industriële investeringen. De middelen hiervoor moesten worden onttrokken aan de landbouw, aangezien deze sector immers de grootste nationale bron van kapitaal vormde. De regering zou dan ook ofwel de belastingen moeten verhogen (maar hiervoor was de speelruimte beperkt) ofwel de verkoop van industriële producten in vergelijking tot die van landbouwgoederen relatief duur maken.

Nog afgezien van het feit dat velen in de partij de tijd bepaald niet rijp achtten voor een economische oorlogsverklaring aan het platteland, bestond er ook een meer fundamentele twijfel over de haalbaarheid van deze aanpak. Als Links er inderdaad in zou slagen industriële producten relatief duur te maken, wat zou de boer dan beletten om zich volledig terug te trekken uit de markt, door de eigen consumptie te verhogen en/of door graan bestemd voor menselijke consumptie te gebruiken als veevoer? Dit zou leiden tot verminderde aanvoer van graan naar de steden en zo een einde maken aan de plannen voor verzwaarde industrialisatie-inspanningen.

Dat een dergelijk scenario bepaald niet ondenkbaar was, illustreerde de periode van 'oorlogscommunisme' en de zogenoemde 'schaarcrisis' van 1922/23. In beide gevallen leek het grafisch beeld van de prijsontwikkeling op dat van een schaar (snel stijgende prijzen van industriële producten in relatie tot de landbouwprijzen), en in beide gevallen moest de regering een stap terugdoen.

De oplossing van Links stuitte dus op een onoplosbaar dilemma. Verdere industrialisatie vergde investeringen ten laste van het platteland, maar de maat-

regelen om dit te bewerkstelligen zouden een reactie uitlokken waardoor de industrialisatie zou sneuvelen nog voor deze goed en wel onderweg was.

De oplossing van Stalin

Terwijl het debat nog in volle gang is, begint Stalins oplossing vorm te krijgen. In 1927 wordt de 'schaar' geopend en tegelijkertijd het tempo van industrialisatie verhoogd. Maar terwijl het beleid verschuift naar Links blijft de retoriek Rechts en wordt ingezet tegen de overgebleven linkse oppositie binnen de partij.

Zoals verwacht trekken de boeren zich terug uit de markt en in januari 1928 bevindt het land zich in de greep van een enorme graancrisis. In antwoord hierop kondigt Stalin nieuwe maatregelen aan (waaronder de doodstraf) tegen 'speculatie' en stuurt hij het leger het platteland op. Het is nu oorlog aan de koelakken. In bijna dezelfde adem kondigt hij bovendien een versnelling van de collectivisatie aan.

In juni 1928, als de rechtervleugel in de partij is geneutraliseerd, verschuift ook de retoriek van het beleid naar Links. Collectivisatie vormt de ontbrekende schakel in de beleidsvoorstellen van Links.

Collectivisatie en industrialisatie

Van oudsher vormde het collectief (de mir) een middel om belastingen te innen en eventueel troepen te leveren. De kolchoz zou een vergelijkbare functie kunnen vervullen, maar dan als financier van de industrialisatie. In de kolchoz legde de levering aan de staat de eerste 'claim' op de productie. De eigen consumptie van de boer werd beschouwd als een restpost. Toen de boeren tijdens de collectivisatiecampagne zich dan ook terugtrokken uit de markt en overgingen tot het vernielen van voorraden en het slachten van vee en trekdieren, maakte dit allemaal niets uit voor de industrialisatieplannen van de regering. De collectivisatie vergemakkelijkte immers het innen van graanoverschotten.

De mogelijkheid tot *reconcentratie* van grond vormde eveneens een reden om tot collectivisatie over te gaan. Om dit te verklaren, moeten we terug naar de erfenis van de mir. Hoewel officieel afgeschaft, kwam deze terug met de herverdeling van het land na 1917 in de vorm van 'plattelandsgemeenschappen'. In elke gemeenschap zaten

Een partijactivist zit een vergadering voor van een platelandscomité. Dergelijke activisten creëerden een sfeer van hysterie tegen de koelakken, 'de bloedzuigers en zwijnen van de samenleving'.

Een partijactiviste (de vrouw met de aktetas) in Oezbekistan in 1934.

gemiddelde zo'n vijftig tot zestig huishoudens die tezamen ongeveer 95 procent van het Russische landbouwareaal beheerden.

Eén van de functies van de mir was het verdelen van de grond die toebehoorde aan het dorp. Al naar gelang de familieomvang en de toegang tot verschillende soorten land (met bos, bij water, enzovoort) werd een verdeling gemaakt in percelen van meestal 2 tot 4 meter breed en 300 meter lang. Daar waar de grondkwaliteit slecht was, wemelde het van deze smalle percelen in de vorm van lange stroken. Uit een enquête blijkt dat in het noorden en noordwesten van Rusland een gemiddeld huishouden vijftig tot tachtig van zulke percelen bebouwde, terwijl in het zuiden en zuidoosten een gemiddeld huishouden er tien tot twintig had. Hoewel de versnippering van de grond in deze laatste regio's dus minder groot was, kampte men weer wél met het probleem van lange afstanden tussen de huizen en de grond en tussen de percelen onderling. Uit dezelfde enquête blijkt dat 88 procent van de huishoudens percelen had op meer dan 3 kilometer afstand van

het eigen huis en 33 procent zelfs op meer dan 10 kilometer.

Het besluit om de collectivisatie te versnellen diende niet alleen de inzameling van graan voor de industrialisatie maar leidde dus ook tot de *reconcentratie* van grondpercelen. Het opnieuw aaneenschakelen van de in het gebruik versnipperde percelen voor het voortbrengen van 'extensieve' gewassen als graan droeg bij aan een forse besparing van arbeidskrachten, die weer konden afvloeien naar de industrie en de bouw. Daarnaast bevorderde dit proces de mechanisatie in de landbouw en bijgevolg de stijging van de productiviteit en de afname van de seizoenswerkloosheid. Er was derhalve ook een interne economische logica voor het bevorderen van de verbouw van extensieve gewassen.

Voor de verbouw van intensieve gewassen als groente en fruit en de productie van melk en vlees ging deze redenering echter niet op. Daarom kreeg uiteindelijk in 1935 elke boer het recht op een eigen volkstuin, waarvan de producten mochten worden verkocht op de private markt van de kolchoz.

De kosten van de landbouwrevolutie waren groot. Er vond een massale slachting plaats van de veestapel, uitmondend in dieetverarming en verlies aan trekvermogen. Bovendien verstoorde het passieve verzet van boeren in de kolchozen, in de vorm van verminderde arbeidsinzet, de zaai- en oogstwerkzaamheden. Het gevolg was de hongersnood van 1931/32. Doordat de Russische staat de 'overschotten' bleef innen en zelfs exporteren, verloren miljoenen mensen het leven.

Het platteland werd volledig ontwricht in de 'oorlog' tegen de koelakken. Zij kwamen om van de honger of lieten alsnog het leven in de werkkampen (de goelags) van het regime.

De 'oorlog' tegen de koelakken

In de politiek georiënteerde literatuur wordt de oorlog tegen de koelakken maar ten dele verklaard. Het lot van de koelakken wordt vaak gezien als bewijs van de bloeddorst van Stalin en zijn kliek. Maar waarom moesten de koelakken het ontgelden? Wie waren eigenlijk de koelakken?

Literatuur

Ik heb een website gemaakt met Links naar bibliografieën, overzichtsartikelen, primaire bronnen, posters, enzovoorts met als thema De Russische geschiedenis, 1869-1990. Het adres is: <http://www.let.leidenuniv.nl/history/econgs/Rusland.html>

Een powerpointversie van de lezing waarop dit artikel gebaseerd is, kan worden gevonden op de site: <http://www.let.leidenuniv.nl/history/studie/hisnet.htm>

13

De oorspronkelijke betekenis van het woord koelak is 'vuist'. Het woord werd gebruikt als benaming voor geldschietters die door het berekenen van extreem hoge rente en harde voorwaarden de boeren wisten uit te buiten. De bolsjewieken gebruikten het woord echter voor alle klassenvijanden op het platteland, waardoor het de betekenis kreeg van 'uitbuiters'.

In de praktijk kwam deze definitie er op neer dat op het Russische platteland bijna iedereen wel op enig moment iemand uitbuitte. Neem bijvoorbeeld het impliciete verbod op het huren van arbeid uit het Gronddecreet van 1917. Uit bevolkingsonderzoek van de jaren twintig blijkt dat 40 procent van alle huishoudens arbeid inhuurde in de zaai- en oogsttijd. Hoewel dit gegeven destijds de aanleiding vormde voor een uitgebreide intellectuele discussie over de klassenmaatschappij op het platteland, gold voor de regering dat een koelak iemand was die door de staat werd bestempeld als koelak. In de officiële retoriek die de boeren gunstig moest stemmen, werd steeds zorgvuldig het onderscheid gemaakt tussen koelakken en 'middelgrote' boeren,

maar in de propaganda gericht tegen de boeren, bleek dat onderscheid plotseling te zijn verdwenen.

In 1928 werd de situatie overigens minder gecompliceerd. Koelakken, dat wist inmiddels iedereen, keerden zich tegen het regime en dus werd iedereen die tegen het regime was, bestempeld als koelak.

De politieke dimensie

Het feit dat de economische criteria voor de definitie van koelakken inmiddels door het regime overboord waren gegooid, vormt een duidelijk bewijs dat de strijd tegen de koelakken niet economisch maar politiek van aard was. De verklaring hiervoor ligt bij de plattelandsgemeenschappen.

De bolsjewistische macht was zwak vertegenwoordigd op het platteland. In 1927 waren er zes keer zoveel plattelandsgemeenschappen in Rusland als sovjets (de officiële lokale bestuurlijke eenheid) op het platteland. Deze gemeenschappen gaven drie keer zoveel geld uit als de sovjets, en dan ook nog vaak aan activiteiten, als de wegebouw en het onderwijs, die

eigenlijk onder de bevoegdheid van de sovjets vielen.

Voor het leeuwendeel van de plattelandsbevolking lag de primaire politieke loyaliteit dan ook bij de eigen dorpsgemeenschap en niet bij de vertegenwoordigers van een veraf gelegen Sovjetmacht.

De oorlog tegen de koelakken beoogde dit (alternatieve) politieke leiderschap op het platteland uit te roeien.

